

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ “ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО” ДЛЯ УЧНІВ ПТНЗ

Дослідженню проблеми створення підручників із суспільно-гуманітарних дисциплін для загальноосвітньої школи, зокрема для учнів ПТНЗ, присвячена стаття Р. Арцишевського “Каталізатор духовності (концептуальні засади створення підручників соціально-гуманітарного циклу)” [1, с. 3]. У 2001 р. під його керівництвом була розроблена програма курсу “Людина і суспільство (11-й клас)”, затверджена МОН України (Лист Міністерства освіти і науки № 1/11-3580 від 22.08.2001 р.) [14].

Однак соціально-гуманітарні дисципліни мають бути не лише каталізатором розвитку духовності учнів, але й середовищем формування духовного світу особистості учня, тобто втілювати у своєму змісті фундаментальні засади національної соціально значущої духовності. Ця духовність впродовж останньої тисячі років формувалася в Україні на засадах християнського морально-духовного віровчення. Автентичним вираженням найважливіших принципів цієї духовності є християнсько-філософська ноологія як філософія духа і духовного пізнання [8]. Впродовж останніх років нами були розроблені ноологічні принципи педагогіки духовності та розвитку духовного світу молоді, що навчається [2; 5–10].

У згаданій програмі зазначається, що курс “Людина і суспільство” узагальнює і систематизує знання учнів, отримані ними з різних шкільних предметів (біології, географії, історії, літератури тощо), пов’язуючи ці знання з основами сучасного людинознавства і суспільствознавства, а також із відомостями, які учні отримують з інших джерел, зокрема із засобів масової інформації та художньої літератури, із власним життєвим досвідом самих учнів. Проте курс спрямований не лише на те, щоб розширити коло відомих учням знань, а й на те, щоб сформувати у них особисте ставлення до цих знань, а відповідно – і до об’єктів цих знань – людини і суспільства, взятих у різних формах прояву їх життєдіяльності та взаємозв’язках. Це передбачає також, що названі об’єкти повинні розглядатися в інтегрованому курсі в

різних аспектах: пізнавальному, оціночному, ідеалізуючому, мотивуючому тощо.

Головними методичними засадами викладання даного курсу, які виражають його специфіку [див. 1], є: **цілісність і системність**, тобто відтворення об'єктів вивчення – людини і суспільства через їх цілісне бачення та у їх взаємозв'язках; **гуманоцентризм**, який передбачає, що головним предметом курсу є сама людина, і що під час вивчення всіх тем курсу їх зміст повинен пов'язуватися з людиною (її потребами, інтересами, цілями, ідеалами тощо); **синтетичність**, тобто поєднання у змісті та у процесі викладання курсу різних форм практичного і духовного освоєння дійсності та різних джерел інформації (навчальні предмети, художня література, засоби масової інформації, життєвий досвід вчителя й учнів тощо); **розвиток особистості**, тобто спрямованість курсу на формування не лише знань, умінь і навичок, але й особистісних якостей учнів (громадянських, інтелектуальних, моральних, вольових тощо), їхніх переконань, установок, мотивів, ціннісних орієнтацій та інших особистісних характеристик. Особлива увага повинна приділятися розвитку *критичного і творчого мислення* учнів; **відкритість**, яка включає в себе також *полікультурність і плюралізм*, та спрямована на вироблення творчого мислення, здатного сприймати будь-яку нову інформацію; органічне **поєднання локального і глобального**, яке передбачає взаємозв'язок індивідуального і родового, регіонального і загальнонаціонального, національного і загальнолюдського тощо; **гармонізація відносин**, згідно з якою вивчення курсу повинне сприяти виробленню *толерантності* у людських взаєминах, прагнення і вміння будувати на розумних і морально-правових засадах свої взаємовідносини з оточуючим середовищем та іншими людьми.

Як зазначає Р. Арцишевський, “духовність людини є багатовимірною властивістю, й ігнорування цього – прямий шлях до її збіднення. Тому різні вияви людської духовності повинні трактуватися не як взаємовиключаючі, а як взаємодоповнювальні. І не лише тому, що в кожному з них висвітлюється якийсь свій специфічний зміст, а й тому, що цей зміст може бути за суттю однаковим, але висвітлюватися і висловлюватися може по-різному. Розглядаючи цю проблему в педагогічному аспекті – як проблему формування та розвитку людської духовності, треба також зазначити, що її вирішення передбачає як засвоєння людиною досягнутих людством на різних етапах і в різних формах результатів духовного освоєння дійсності, так і вироблення стійких потреб у засвоєнні цих результатів – духовних цінностей, а також умінь і навичок із задоволення цих потреб,

здатності до здійснення різних видів духовного освоєння дійсності. Тому не лише ознайомлення з релігійними чи філософськими вченнями, але й засвоєння різних наук, спілкування з творами мистецтва та витворами природи тощо можуть сприяти підвищенню духовності людини” [1, с. 5].

Однак, якщо, наприклад, в атеїстично зорієнтованому навчальному підручнику для 10 класу “Особа і суспільство”, написаному під науковим керівництвом Р. Арцишевського, учень прочитає, що “саме завдяки праці і відбувся той якісний стрибок перетворення мавпи в людину” [11, с. 21], то вчителю такого програмного гуманітарного предмета, як “Людина і суспільство” буде важко впроваджувати принципи християнського морально-духовного виховання учнів, бо, як зазначив Ф. Достоевський, “якщо Бога немає – то все дозволено”. Саме ця неймовірно страшна атеїстична вседозволеність у знищенні та гнобленні мільйонів невинних людей і мала місце у роки існування колишнього СРСР.

А тому атеїстичне трактування походження людини не може бути “взаємодоповнювальним” до біблійного віровчення про походження людини та її призначення. Отже, мова йде про необхідність (у контексті християнського морально-духовного виховання молоді) перегляду діючих навчальних програм і написання нових навчальних і навчально-методичних посібників із соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема з курсу “Людина і суспільство”.

Доречним буде процитувати українського богослова Я. Приріза щодо сучасної пострадянської ситуації у справі розуміння духовності. “Тепер, позбувшись насильного диктату комуністичних псевдоцінностей, ми наштовхуємося на нову небезпеку. Виникає спокуса проміняти євангельську проповідь на альтернативну філософію, яка зводить поняття духовності до гуманістичних, загальнолюдських цінностей, нерідко пропагуючи при цьому спіритуалізм без Бога. Терміном “духовність” у такому випадку найчастіше окреслюють внутрішнє життя людини, її інтелект, благородні почуття, емоції. При такому підході основний наголос ставиться на саму людину, її здібності і зусилля. Вона розглядається як самодостатнє буття, що самостійно або з допомогою собі подібних здатна забезпечити свої “духовні” прагнення і устремління. Таке помилкове розуміння суті й природи духовного життя скеровує людину на досягнення тих цілей, які не мають нічого спільного зі справжньою духовністю. Ігнорується те, що для християнського розуміння духовного життя є фундаментальним: необхідність відкритості на Бога і Його допомогу” [13, с. 5].

Християнсько-філософська ноологія наголошує на тому, що людський дух, дух людини – це творіння Боже, еманация духовної Божої сутності у людині. Від Духа – наша духовність, достеменно, як від Сина – наша синовність Богові, і від Отця – наша творча особистість, зазначав П. Флоренський. А тому в онтологічному плані дух людини є глибинним виявленням, реалізацією Божого задуму в житті людства.

В екзистенціальному ж плані дух проявляється в переживанні співпричетності людини до світу інших духовних суб'єктів. Дух і як потенція, і як творчо-вольова активність та діяльність, і як свобода виражає міру нашої людяності та міру нашої божественності. У душі виражається наше споконвічне прагнення до Істини, Блага, Краси, які є абсолютними засадами Духа Божого. У сутності суб'єктивного духа ми бачимо, що будь-яка його діяльність пов'язана з осягненням духом себе самого і собі подібного. Наш дух – це божественне відлуння. І через дух як реальність та ідеальність особистісних потенцій просвічується інше буття, інша реальність, просвічується божественне Світло. І ця Інша Реальність за своєю духовністю є такою, що виступає для нас як “Ти-Реальність”, як “Ти-Буття”, як Особистість Отця нашого Небесного. Це дивне Боже Буття, що несе в собі всі абсолютні атрибути духовності є завжди, Ти-Подібним. Звідси наше християнське молитовне звертання: “Отче Наш, що єси на Небесах!”

Питання духовності, духовного зростання та самореалізації особистості в сучасних освітніх і соціокультурних умовах, як показує в оглядовій статті Е. Помиткін [12], проводяться у вітчизняній науковій літературі за такими напрямками: дослідження психології духовності, духовного виховання, дослідження духовних цінностей, ідей духовного відродження тощо [12, с. 155].

Однак слід зауважити, що дослідження питань духовності у сучасній вітчизняній літературі часто залишається релігійно нейтральним. Справді, як зазначає Е. Помиткін, “духовність є специфічно людською якістю, що характеризується усвідомленням буттєвої єдності та зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує особистість до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра й Істини” [12, с. 156]. Однак, як уже зазначалось, у вітчизняній християнській культурно-освітній традиції духовність завжди розглядалася як специфічно боголюдська якість людини – образу і подоби Божої.

Науково-педагогічну концепцію розвитку і формування духовного потенціалу та духовного світу особистості молодої людини в навчально-виховному процесі можна адекватно побудувати, на наш

погляд, лише на засадах християнського віровчення, зокрема християнсько-філософської ноології (філософії духа і духовного пізнання) та християнської етики [2; 5]. Справді, прогнозуючи розвиток психології у XXI столітті, доктор психологічних наук, член-кореспондент РАО, директор Інституту інновацій В. Слободчиков стверджує: “Якщо Бог дозволить, то звичайно ж, відбудеться зближення психології, мистецтва і релігії; уже тепер – хоча й обережно – це відбувається. Як не парадоксально, але саме релігійний, передусім, християнський погляд на людину може істотно допомогти, а багато в чому й забезпечити наукову психологію від швидкоплинного перетворення її у практичну магію, власне кажучи, у парапсихологію. Найголовніше, що нам треба пам’ятати: християнське вчення про людину – це цілісний погляд на неї, у всій її тотальності; це одночасне бачення людини в її походженні, сутності, бутті та призначенні. Стосовно такого осмислення всі інші погляди на людину (науковий, прагматичний, етичний, естетичний тощо) мають частковий, а тому й неістинний характер” [15, с. 18].

Щодо методичного аспекту створення такого навчального посібника суспільно-гуманітарного циклу, як “Людина і суспільство”, то слід взяти до уваги (з певними відозмінами) завдання посібника “Людина і суспільство”, визначені проф. Р. Арцишевським [1, с. 10]: доповнювати зміст шкільної освіти з різних сфер суспільствознавства і людинознавства, а також окремих галузей філософії, філософської антропології, соціології, культурології, політології, психології, етики і тих форм соціального досвіду, які не були ще представлені в інших шкільних предметах; сприяти формуванню цілісного розуміння людини, суспільства і навколишнього світу та існуючих між ними взаємозв’язків; сприяти формуванню й розвитку духовності учнів і заняттю ними усвідомленої життєвої, соціальної та громадянської позиції, яка б виявлялася у таких соціальних та індивідуальних якостях особи, як гуманістична спрямованість (людяність), активність, відповідальність, патріотизм, толерантність, доброта, милосердя та інших, і базувалася б на основі різних форм духовного осягнення дійсності (пізнанні, ідеалізації, оцінюванні, сенсоутворенні, мотивуванні, організації та регуляції діяльності тощо) [1, с. 10].

Положення пункту 3 цілком відповідають (у методичному відношенні) ноологічному (тобто християнському розумно-духовному, духовно-моральному й естетично-духовному) духовно-виховному ідеалу особистості.

У навчально-виховному процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації учнівської та студентської молоді істотною мірою

здіянні морально-духовна самоактуалізація та самореалізація особистості. Цей процес в zasadничується моральною свободою людини, свободою дії та вибору, свободою совісті та волі. З ноологічного погляду людина є вільною у моральному відношенні тоді, коли її вибір продиктований не сліпим і самодостатнім хотінням, а мотивом, який має відношення до цілісності духовного світу особистості. При цьому мотив в zasadничується тріадною активністю віри-совісті-волі, отримуючи свою санкцію.

Зрозуміти ноологічні морально-духовні засади і принципи неможливо без з'ясування понять віри, совісті та волі в їх тріадній активності та взаємозалежності. Ноологія вчить про гармонійне поєднання раціональної (інтелектуальної) складової ноосфери людини з морально-духовною й естетичною її складовими. Раціональність ноосфери людини в zasadничується тріадною активністю уяви-інтуїції-розуму, а духовно-естетична сфера – любов'ю-радістю-надією. Будь-яке протиставлення цих здатностей як таких, що суперечать одна одній, є несправедливим.

Отже, дидактичні особливості навчального курсу “Людина і суспільство” мають визначатися в контексті ноологічної парадигми виховання-освіти-навчання молоді, оскільки людина має бути творчовольовою і смислотворчою особистістю.

Сучасна гуманістична парадигма освіти утверджує необхідність розкриття унікальних потенційних ноологічних і психологічних здатностей людини (мислити і діяти в нестандартних ситуаціях самостійно, творчо та професійно і, зрозуміло, духовно-розумно). Ця парадигма проголошує імперативи особистісно орієнтованого навчання й індивідуалізації навчально-виховного процесу. На цій основі мають визначатися дидактичні особливості предмета “Людина і суспільство” для учнів ПТНЗ.

Однак ми розглядаємо людину як образ і подобу Божу, як триєдину цілісність духа-душі-тіла. Душевно-духовний світ людини є безмежним світом найрізноманітніших емоцій, почуттів і настроїв, задумів та ідей, понять і образів, ідеалів і фантазій, цінностей і смислів кожної людини. Основним поняттям християнсько-філософської ноології є категорія “дух”. Це поняття не піддається простому визначенню і трактуванню. У більшості своїй люди схильні були заперечувати реальність духа. Ми не сумніваємося в реальності речей видимих, таких, які примушують визнавати себе. Але дух відноситься до реалій світу невидимого, надприродного, духовного світу. Він не є річчю серед речей світу природного.

Не даючи логічного визначення поняття “дух”, ми, однак, можемо описувати атрибутивні характеристики (ознаки) духа і духовності людської особистості. Ми виписали дев’ять цілісних, неподільних на якісь більш фундаментальні елементи атрибути духа і духовності людини. Ознаками духа є творчо-вольова, смислотворча спрямованість та активність, творчий порив до осягнення Божественної Істини-Блага-Краси, до спілкування з Богом.

Морально-духовний аспект самопізнання, що здійснюється в тріадній активності віри-совісті-волі, передбачає пізнання власних тілесно-душевних та душевно-духовних ознак і характеристик людини. Сюди ж відноситься аналіз та усвідомлення мотивів діяльності, вчинків і поведінки людської особистості. Поняття “мотив” включає в себе такі складові, як спонукання, потяг, прагнення. Ці складові виражають динамізм (енергійність) устремління людини до дії. Тут проявляється мотиваційна, мужня, вчинково-вольова спрямованість особистості.

У навчально-виховному процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації учнівської та студентської молоді істотною мірою задіяні морально-духовна самоактуалізація та самореалізація особистості. Цей процес в zasadничується моральною свободою людини, свободою дії та вибору, свободою совісті та волі.

Викладаючи такий предмет, як “Людина і суспільство” слід дотримуватися історичної правди, наприклад, у питанні виникнення світових релігій. Однак у підручнику “Людина і суспільство”, виданому в Києві у 2008 р., читаємо таке: “Друга світова релігія – християнство, яке виникло в 1 столітті н. е. у східних провінціях Римської імперії на ґрунті іудаїзму, увібравши в себе попередній досвід буддизму й античної філософії” [3, с. 321]. Який такий “буддизм та античну філософію” знали учні (апостоли) Христові?! За допомогою Духа Святого вони проголошували у відповідь на питання Ісуса: “А ви за кого Мене приймаєте?” – “Ти Христос – Син Бога Живого!”. Наукова добросовісність вимагає, щоб сутність основоположних ідей і принципів виникнення тієї чи іншої великої світової релігії викладалася автентично, а не так, як хочеться авторам інтегрованого шкільного курсу “Людина і суспільство” [3].

У наш час розробляються нові підходи до розуміння людини, до з’ясування взаємовідносин людини і довкілля, людини і суспільства тощо. Створюється нова антропологія і метаантропологія. “У такій метаантропології, – зазначає о. Діонісій Павло Ляхович, – яка мислить категоріями спілкування, самотрансценденції, жертвовності, неможливим стає просте визначення, ким є людина, а швидше треба показати обрії, на

яких можна її осмислити. Бо людина – це буття, в якому збігаються всі світи: світ природи, світ інших людей, світ власної свідомості й особистості та відкритий світ самотрансценденції, в якому вона може знайти Абсолют” [4, с. 82].

Метаантропологічне і ноологічне осягнення сутності людини можна охарактеризувати метафізичними, епістемологічними і ноологічними вимірами буття людини.

Перший вимір окреслює наш природо-космічний або просто космологічний вимір. Це означає, що наша вкоріненість у природному житті вказує на те, що людина є буттям матеріально-світовим. Справді, людина наділена Богом-Творцем матеріально-фізичним тілом, організмом, органом душі. Наш організм потребує багатьох факторів природного світу – повітря, води, поживи. Ми живемо у певних космічних стихіях, насамперед, у польових середовищах (гравітаційному, електромагнітному тощо). Ми пов’язані зі світом земної та космічної природи різноманітними інформаційно-енергетичними характеристиками. З цією нашою вкоріненістю у світі природи і космосу можна говорити про екологічний аспект життя людини, життя спільнот, життя всього людства. У зв’язку з цим розвивається сучасна екологія як комплексний напрям у розвитку сучасного природопізнання, науки і техніки і, відповідно, екологічна етика.

Другий вимір буття людини – колективно-суспільний, тобто людина є буттям сутнісно суспільним. Людина зароджується у суспільстві та є плодом спілкування батьків. Тут на різних етапах свого життя людина повністю залежить від “інших” людей у своєму фізичному, психічному і духовному розвитку. Людина майже все отримує від інших людей. У суспільному, органічному соціально-психологічному бутті формується єдина, оригінальна і неповторна людська істота, людська особа, людська особистість. Цей вимір буття людського з особливою увагою досліджується сучасною соціологією. Через багато інших людей кожен із нас доходить до самопізнання і самоутвердження у персональності. Інші люди є передумовою нашого людського земного розвитку. Інші, які йдуть попереду нас у фізичному, біологічному, психічному та ноологічному житті. З цим виміром буття людини і всього людства пов’язані численні гуманітарні дисципліни – історія, етика, соціологія та інші.

Третій вимір буття людини – персоналістичний, особистісний. Це вимір самосвідомості, самоутвердження, самопізнання, становлення й усвідомлення своєї окремішності, своєї особистості, своєї унікальності тощо. У міру того, як людина стає істотою суспільною,

здатною зробити вихід із себе, вона набуває також здатності повернутися до себе і самопізнавати себе, самосприймати себе, самостверджуватись і любити себе як єдину особу, оригінальну і неповторну. Тут реалізується духовно-душевний розвиток людини. При цьому людина творчо і цілеспрямовано проявляє свої духовно-пізнавальні, творчо-вольові якості та здатності, виступає активною і динамічною.

На цій основі людина повинна вчитися зберігати свою ідентичність, свою оригінальність. Сучасна людина, яка живе в бурхливому світі, потребує розвинутих методів зосередження, концентрації, споглядання, якщо вона не хоче згубити себе в безформній людській масі та втратити орієнтацію від розмаїття впливів соціального середовища.

Четвертий вимір буття людини (я буду називати його ноологічним) полягає в тому, що людина є вкоріненою в надприродному бутті, людина є образом і подобою Божою, людина є істотою, відкритою до безмежності, до надії, до невимовних обривів буття.

Кожний із розглянутих вимірів буття людини досліджується великим комплексом різноманітних галузей науки – природничих наук, біологічних, медичних, соціальних, філософських, психологічних тощо. Четвертий вимір буття – це, насамперед, сфера релігії, сфера *духа*. Тому тут мова йде про духовно-пізнавальну сферу буття людини, про її ноосферу. Ці питання аналізуються і досліджуються в рамках християнсько-філософської епістемології та ноології, в рамках філософії пізнання і філософії духа.

Соціально-суспільна діяльність людей зумовлюється тим, що в цю діяльність неодмінно входить творчо-вольова, духовно-пізнавальна активність, пізнання світу речей і процесів, які мають статус самостійного об'єктивного існування, статус фізичної, природної, енерго-інформаційної, соціальної та інших видів реальності.

У своїй ноологічній божественній свободі людська особистість звільняється від матеріально-фізичної детермінованості (зумовленої детермінованості), від природної примусовості, від природної кармічності та від безмежної соціальної зумовленості. Людина переростає зовнішню природну і соціальну необхідність і примусовість. Раз вступивши за межі природного буття, відзначав О. Мень, людина уже не може не тягнутися, не тяжіти до поклику надприродного. А це означає бути відкритим для входження у Вічне Божественне Тепер.

Однак людина обмежена своїми необмеженими прагненнями ества і тому перебуває в постійному пошуку, шукає саму себе. І якщо індивід має відвагу відкривати свою тотожність, усвідомлюючи свої успіхи у духовному пізнанні та житті, то відразу ж відчуває потребу підноситися вище у своєму пошукові, прямуючи до того Буття, яке є джерелом власної тотожності. Цей природний поступ возвеличує гідність людини. Людина зростає в пошукові Бога. Вже св. Іринеї (126 – 202 рр.) зазначав, що пізнати самого себе – це означає розпізнати й віднайти, відкрити в собі образ Божий. Ось чому бажання Бога і пізнання Його – це бажання універсальне й докорінне. Воно стає потребою для кожної людини, незалежно, чи вона це визнає, чи ні. Потреба ця дуже ясна і нагальна [16, с. 80].

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Залишається актуальним впровадження у навчально-виховний процес у системі ПТНЗ інтегрованого курсу “Людина і суспільство”, побудованого на християнських морально-духовних засадах.

2. Курс “Людина і суспільство” має сприяти навчально-виховному процесу духовного творення особистості молодій людини. Становлення й розвиток морально-духовного і соціально-професійного життя молодій людини, творчо-вольова і смислотворча боротьба її духа зі стихійними силами чуттєвої (тілесно-душевної) природи є метою життя-пізнання, її моральним, естетичним і творчо-професійним імперативом.

3. Серед гуманістичних тенденцій функціонування і розвитку освіти, зокрема професійної можна виділити головну – орієнтацію на розвиток духовного світу особистості. Курс “Людина і суспільство” за своїми темами має спрямовуватися на оволодіння учнями універсальними духовно-розумними, морально-духовними, духовно-естетичними і творчо-професійними цінностями індивідуального (особистісного) і соціального, зокрема національного, життя.

4. Нормативні підручники і навчальні посібники з курсу “Людина і суспільство” потребують належного теоретико-методологічного з'ясування в контексті нової логіки, нової методології, нової педагогіки сучасного інформаційного суспільства, нових технологій навчання і проблем національного виховного ідеалу.

1. *Арцишевський Р. А.* Каталізатор духовності (концептуальні засади створення підручників суспільно-гуманітарного циклу) // Проблеми сучасного підручника. Збірник наукових праць. Випуск 7. — Київ ; Луцьк. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/-7/4-01.pdf.

2. *Васянович Г. П.* Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів / *Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко.* — Львів : Сполом, 2007. — 217 с.
3. Людина і суспільство: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / *Р. А. Арцишевський, С. О. Бондарук, С. С. Возняк та ін.* — К: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2008. — 416 с.
4. *Ляхович Д. П.* Лекції з метафізики / *Д. П. Ляхович.* — Львів: Вид-во ЛБА, 1995. — 94 с.
5. *Онищенко В. Д.* Категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій: стратегія розвитку педагогічної науки // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2001. — № 3. — С. 21—28.
6. *Онищенко В. Д.* Ноологічний категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2000. — № 4. — С. 6—14.
7. *Онищенко В. Д.* Розвиток морально-духовного, духовно-естетичного і смислотворчого потенціалу особистості студента // Вісник Львівської державної фінансової академії: Гуманітарні науки / Голов. ред. *Г. П. Васянович.* — Львів : ЛДФА, 2008. — № 8. — С. 12—20.
8. *Онищенко В. Д.* Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія / *В. Д. Онищенко.* — Львів : Логос, 1998. — 338 с.
9. *Онищенко В. Д.* Фундаментальні педагогічні теорії в структурі сучасних освітніх технологій // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — № 3. — С. 57—66.
10. *Онищенко В. Д.* Фундаментальні педагогічні теорії: проблеми синтезу та ідентифікації // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. — Ч. 2. — Харків : “ОВС”, 2002. — С. 336—347.
11. Особа і суспільство: підручник для 10 класу / *Р. А. Арцишевський, С. О. Бондарук, В. І. Бортников та ін.* — Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 1997. — 352 с.
12. *Помиткін Е.* Духовне зростання та самореалізація особистості в сучасних соціокультурних умовах // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 2. — С. 155—163.
13. *Приріз Я.* Вступне слово // *Шнідлік Т., Гаргано І.* Духовність грецьких і східних отців : пер. з італ. — Львів : Свічадо, 2007. — С. 5—6.
14. Програма для середньої загальноосвітньої школи курсу “Людина і суспільство” (11-й клас). Затверджено Міністерством освіти і науки України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www2.znz.edu-ua.net/storage/391.doc>.
15. *Слободчиков В. И.* Психология XXI века: пророчества и прогнозы / *В. И. Слободчиков* // Вопросы психологии. — 2000. — № 2. — С. 17—18.
16. *Ченчіні А.* Любитимеш Господа Бога твого. Психологія Зустрічі з Богом / *Амадео Ченчіні.* — Львів : Вид-во оо. Василіян, 1993. — 172 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012

В. Онищенко

**Научно-методологические подходы
к созданию интегрированного курса “Человек и общество”
для учащихся ПТУЗ**

В контексте современного христианского морально-духовного возрождения Украины в статье исследуются научно-

методологические подходы к созданию интегрированного курса “Человек и общество” для учащихся профессионально-технических учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессионально-техническое учебное заведение, интегрированный курс “Человек и общество”.

V. Onyshchenko

**Scientific and Methodological Approaches to the Development
of the Integrative Course “Human being and Mankind”
for Vocational Schools’ Students**

The article deals with the scientific and methodological approaches to the development of the integrative course “Human Being and Mankind” for vocational schools’ students in the context of modern Christian moral and spiritual rebirth of Ukraine.

Key words: vocational training, vocational school, integrative course “Human Being and Mankind”.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник Т. П. Усатенко

